

Biblioteka
NASLIJEĐE

TIM *press*

Biblioteka

NASLIJEDE

Carl Müller Frøland

Idejni svemir nacizma

Naslov izvornika

NAZISMENS IDÉUNIVERS

Copyright © Carl Müller Frøland, 2018

© za hrvatsko izdanje:

TIM press, Zagreb

Tel.: 01 611 97 13; Faks: 01 611 97 14;

E-mail: tim.press@tim-press.hr

www.tim-press.hr

Sva prava pridržana

ISBN 978-953-8075-74-2

Objavljivanje ove knjige financijski je potpomogla NORLA,
Norwegian Literature Abroad.

Carl Müller Frøland

Idejní
svemír
nacizma

S norveškoga preveo
Mišo Grundler

Zagreb, 2020.

SADRŽAJ

PREDGOVOR	9
UVOD	11

I. DIO

Organsko i dinamično: dva aspekta njemačkog romantizma

1. POGLAVLJE • Demonski izvor sile: kult genija i prirodni misticizam pokreta <i>Sturm und Drang</i>	29
2. POGLAVLJE • Kap u moru svemoći: Herderova vizija Boga	37
3. POGLAVLJE • Borbeni svjetski organizam: Schellingova filozofija prirode	43
4. POGLAVLJE • Vječni napredak roda: Fichteov nacionalizam	51
5. POGLAVLJE • Dva romantičarska idejna kompleksa	63

II. DIO

Organska nacija: nastanak narodnjačke ideologije

6. POGLAVLJE • Od Napoleonskih ratova do ujedinjenja Njemačke: povijesna pozadina narodnjačke ideologije	69
7. POGLAVLJE • Narodno sužanjstvo i oslobođenje: Lagardeova narodnjačka ideologija	75
8. POGLAVLJE • Mistična povezanost s tlom: Langbehnov misticizam krvi	83
9. POGLAVLJE • Od neoromantizma do Weimarske Republike: daljnji razvoj narodnjačke ideologije	91

III. DIO

Dinamična volja: nastanak vitalizma

10. POGLAVLJE • Slijepa volja života: Schopenhauerova metafizika volje	109
11. POGLAVLJE • Dionizijska energija: Nietzscheova idealizacija stvaranja i razaranja	115
12. POGLAVLJE • Od kulta nadčovjeka do glorifikacije rata: razvoj <i>Lebensphilosophie</i>	127
13. POGLAVLJE • Ekstatični čelični ratnik: Jüngerova romantika nasilja	135

IV. DIO

Stvaranje svjetonazora: razvoj nacističke ideologije

14. POGLAVLJE • Od dragovoljačkih postrojbi do pokušaja državnog udara: razvoj nacističkog pokreta od 1919. do 1923.	147
15. POGLAVLJE • Borbeni narod: Hitlerov „pogled na svijet“	155
16. POGLAVLJE • Politika, ideologija, propaganda: nacistički pokret od 1925. do 1929.	169
17. POGLAVLJE • Mistično središte snage: Rosenbergova rasna metafizika	173
18. POGLAVLJE • Ukorijenjena rasna duša: Darréov agrarni romantizam	187
19. POGLAVLJE • Agonalna volja: Baeumlerov vitalizam	195
20. POGLAVLJE • Od masovnog pokreta do diktature: nacistički pokret od 1930. do 1935.	203

V. DIO

Manifestacije kulta vođe

21. POGLAVLJE • Kolektivna ekstaza: Nirnberški skupovi	215
22. POGLAVLJE • Karizmatični autoritet: povezanost naroda i vođe	221
23. POGLAVLJE • Poliarhijska energija: institucionalno i individualno nadmetanje	227
24. POGLAVLJE • Politička mistika volje: kult vođe kao politička religija	237

VI. DIO

Crni odredi: ideologija i praksa SS-a

25. POGLAVLJE • Karika u borbenom lancu: SS-ov sustav vjerovanja i struktura reda	249
26. POGLAVLJE • Krakovi hobotnice: nova policijska država	265
27. POGLAVLJE • Čišćenje nasiljem: „vodovi smrti“ u istočnoj Europi	277
28. POGLAVLJE • Najava genocida: konferencija u Wannseeu i nacistički antisemitizam	299
29. POGLAVLJE • Žudnja za genocidnim rajem: industrijalizacija masovnog ubijanja u Auschwitzu	307

30. POGLAVLJE • Terapija holokausta: medicinski eksperimenti u Auschwitzu	317
31. POGLAVLJE • Blistavi mač: Waffen-SS u borbi	329

VII. DIO

Idejni svemir nacizma

32. POGLAVLJE • Ragnarok: smak nacističkog svijeta	343
33. POGLAVLJE • Pokret iz krvne veze: nacizam iz perspektive povijesti ideja	355
BIJJEŠKE	379
BIBLIOGRAFIJA	445
KAZALO	455

PREDGOVOR

Literatura o nacizmu i nacističkoj Njemačkoj je blago rečeno opsežna. S druge strane napisano je začudno malo djela o tome zašto je nacistička ideologija bila toliko privlačna svojim pristašama i kako ih je ta ideologija nagnala da postupaju tako kako su postupali. U ovoj se knjizi bavim upravo time: ovo je knjiga o idejnim korijenima nacizma, ideološkim obilježjima i psihološkom učinku na pristaše tog pokreta.

Zahvaljujem Terjeu Emberlandu, višem istraživaču iz Centra za holokaust, na stručnom recenziranju mojeg rukopisa. Kao priznat stručnjak, pogotovo u pogledu SS-ove ideologije i svojim općim religijsko-povijesnim znanjem, Emberland mi je dao vrijedne savjete i pružio pomoć u za mene veoma zahtjevnom projektu. Njegovo stručno recenziranje dalo je ovoj knjizi neophodnu „potvrdu kvalitete“.

Zahvaljujem također svojem ocu Stigu S. Frølandu što je pročitao rukopis iz perspektive osobe neupućene u tu tematiku. Kao znanstvenik iz područja medicine ima pozamašno iskustvo u davanju kritičkih osvrta na stručne tekstove, zbog čega je nizom konstruktivnih kritika pridonio kvaliteti ovog teksta.

Nadalje moram spomenuti urednicu Elisabeth Skjervum Hole zbog potpore koju mi je pružila u početnoj fazi pisanja, što mi je dalo potrebnu motivaciju. Treba spomenuti i savjetnicu Inez Boon zbog iscrpnog čitanja rukopisa i vrijednog doprinosa. Na kraju, veliku zahvalu dugujem direktoru izdavačke kuće Gunnaru R. Totlandu, koji je od samog početka pokazao interes za ovaj projekt i dao mu nužan vjetar u leđa.

Za krajnji rezultat odgovoran sam isključivo ja.

Naposljetku zahvaljujem svojoj obitelji na stalnoj potpori i inspiraciji.

II. DIO

ORGANSKA NACIJA: NASTANAK NARODNJAČKE IDEOLOGIJE

Od Napoleonskih ratova do ujedinjenja Njemačke: povijesna pozadina narodnjačke ideologije

Njemački nacionalizam s Fichteom ulazi u novu fazu. Jedan naraštaj prije toga Herder je već slavio vrijednost njemačke nacionalne kulture i branio njezino pravo na neovisnost u odnosu na francusku kulturu. S Fichteom, njemački nacionalizam mijenja karakter. Herderov samosvjesni, ali kulturno otvoreni „kozmpolitizam“ pretvorio se u samodostatan i samodopadan kult nacije.¹³⁶ Napoleonski ratovi i ogorčen otpor Nijemaca francuskoj vlasti bili su plodno tlo za razvoj takvog nacionalizma.

Njemački nacionalizam u Napoleonovo doba

Nacija nije samo predmet štovanja „kulta“ u smislu da je se slavi ili idealizira. Njemački nacionalizam koji se razvija od 1800. godine otpočetak ima religijsku dimenziju, kao što smo jasno pokazali na primjeru Fichteove ideje njemačke nacije kao Božje manifestacije. Vidjeli smo i kako se Fichteov unutarnji misticizam orijentiran na čin može tumačiti u svjetlu pijetističkog kršćanstva. Mnogi su Nijemci baš zbog pijetizma postali prijemčivi za njemački nacionalizam.

Tijekom 18. stoljeća pijetizam se duboko ukorijenio u njemačkoj kulturi i potkraj stoljeća doprinio romantičarskoj osjećajnosti. Na temelju svojeg „subjektivičkog“ naglašavanja vjere pojedinca, pijetizam je izrazito orijentiran na zajedništvo. U pijetističkim krugovima postoje takozvani konventikli, odnosno manja okupljanja laika radi skupne molitve

i čitanja Svetog pisma. Na konventiklima se okupljaju „ponovno rođeni“, manje skupine onih koje „prava vjera“ združuje u religijsko bratstvo. U takvom „pobožnom zajedništvu“ stječu iskustvo Boga – pijetizam uči da je Bog prisutan ondje gdje su ljudi sabrani, kao i u drugim zemaljskim prilikama. U Napoleonovo je doba pijetističko poimanje zajedništva prošireno na cijelu naciju. Nacionalističke ideje često šire protestantski svećenici, a osobito oni pijetističke provenijencije.¹³⁷

Promatranje nacije po liniji religijskih fenomena primjer je onoga što povjesničar Emilio Gentile naziva „sakralizacijom politike“ (*sacralization of politics*): politički kolektiv, kao čisto sekularni fenomen, uzdiže se na razinu sakralnog ili svetog, možda čak i božanskog.¹³⁸ Stoga ne čudi što mnogi Nijemci zagovaraju stvaranje „nacionalne religije“ – određenog ritualnog i simboličnog pokazatelja jedinstva nacije. Fichte je također u potrazi za takvom nacionalnom religijom. Isto vrijedi i za pjesnika Ernsta Moritza Arndta.

Tipično za to doba, Arndt iskazuje antifrancuske stavove. Odbacuje Francusku revoluciju i francusku kulturu općenito. Arndt idealizira njemačku naciju kao jezičnu i kulturnu zajednicu koju, slično Fichteu, smatra organskom zajednicom kojoj pojedinac duguje potpunu odanost. U toj zajednici za Židove nema mjesta; Arndt je antižidovski nastrojen. Godine 1814. osniva *Deutsche Gesellschaft* (Njemačko društvo), organizaciju koja nastoji razviti kult nacije. Cilj im je organizirati festivale zamišljene kao masovna okupljanja posvećena određenim motivima iz „slavne“ povijesti njemačkoga naroda.

Još istaknutiji nacionalistički organizator je Friedrich Ludwig Jahn, koji ubrzo postaje poznat kao Turnvater (otac gimnastike) Jahn, budući da osniva niz gimnastičkih društava (*Turnvereine*), prvo od njih 1811. Ta gimnastička društva privlače studente i obrtnike i brinu se za fizičku spremu u službi nacije. Cilj je podići pripravnost za borbu protiv Napoleona i izboriti nacionalnu neovisnost.

Jahn dijeli Fichteovo etničko-kulturno shvaćanje nacije. Godine 1810. izdaje djelo *Deutsches Volkstum*¹³⁹ (Osobine njemačkoga naroda) u kojem hvali jedinstven karakter njemačkoga naroda i grubo kritizira francusku kulturu. Njegovi napadi nisu usmjereni samo na Francuze; Jahn otvoreno izražava *netrpeljivost prema Židovima*, što je povezano s njegovim poimanjem *krvi* kao njemačkog nacionalnog obilježja.¹⁴⁰ On odbacuje ono što naziva „krivokrvljem“, to jest miješanje „čiste“ njemačke krvi s „nečistom“ tuđinskom. Židove smatra nositeljima takve tuđinske krvi i „nenjemačkim“, tuđinskim elementima u naciji.¹⁴¹

Jahn sudjeluje u takozvanim *oslobodilačkim ratovima* 1813., kada Nijemci ustaju protiv Napoleonovih snaga. Postaje časnik *Lützower Freikorpsa*,

Agonalna volja: Baeumlerov vitalizam

Alfred Baeumler iz rodnog Neustadt an der Tafelfichte u Austro-Ugarskoj 1905. odlazi na studij u Njemačku. Školuje se za filozofa i 1914. stječe doktorat iz Kantove filozofije. Taj mladi znanstvenik prijavljuje se u austrijsku vojsku i 1915. odlazi na bojišnicu, gdje ostaje do svršetka rata. I on je jedan od vojnika koji se ne mogu naviknuti na mirnodopski život pa se priključuje dragovoljačkoj postrojbi. Tako ponovno sudjeluje u borbama, ovaj put protiv Crvene armije na Baltiku. Kada njemačka vlada odluči povući svoje snage, Baeumler odbije položiti oružje; nije spreman za civilni život.

Idejno-povijesni kontekst Baeumlerova vitalizma

Baeumler se vraća u Njemačku, ovaj put kao njezin državljanin. Na temelju svoje disertacije o Kantovoj estetici dobiva mjesto predavača na Tehničkom visokom učilištu u Dresdenu. Istodobno postaje stalan suradnik prestižnog filozofskog časopisa neokantovskog profila, što je bilo u skladu s njegovim osobnim filozofskim uvjerenjima.⁵¹⁵ Sredinom 20-ih dolazi do prekretnice u Baeumlerovu intelektualnom životu. Napušta Kantova stajališta nakon otkrivanja drugog mislioca koji na njega ostavlja snažan dojam. Riječ je o Johannu Jacobu Bachofenu.

Bachofen je bio švicarski pravnik i arheolog koji je u drugoj polovici 19. stoljeća napisao brojna djela o antičkim i prapovijesnim kulturama. Njegove teorije privukle su pozornost suvremenika i nadahnule, među ostalima i Nietzschea, koji je kratko bio Bachofenov kolega profesor u

Baselu.⁵¹⁶ Baeumlerovo zanimanje pobuđuje Bachofenovo tumačenje starogrčke kulture. U svojoj analizi onoga što naziva prelaskom s *matrijarhata* (vladavine žena) na *patrijarhat* (vladavinu muškaraca) Bachofen ističe jedan religijski fenomen koji ima središnje mjesto u grčkoj kulturi: riječ je o pojavi *ktoničnog* – povezanoj s podzemnim božanskim silama i mrtvima koji se nalaze „pod zemljom“. Ktonično se povezuje s nečime mračnim i skrivenim, s iracionalnim instinktima i nagonima te, ne manje važno, predstavlja samo otajstvo plodnosti, paradoksalnu prirodnu vezu života i smrti.⁵¹⁷

Baeumler piše iscrpan uvod u Bachofenova sabrana djela objavljena 1926., a taj tekst izaziva buru u intelektualnim krugovima Weimarske Njemačke. Baeumler i Ludwig Klages započinju prepirku o Bachofenovu tumačenju grčke religije. I Klages naglašava fenomen ktoničnog, no povezuje ga s Dionizom ili dionizijskim, što po njemu simbolizira ekstatično samouništenje i sjedinjenje s kozmosom. Baeumler pak naglasak stavlja na Apolona umjesto na Dioniza. Klages ističe dionizijsko razlaganje, a Baeumler apolonijsko oblikovanje; za potonjeg apolonijsko predstavlja aktivnu muškost.⁵¹⁸ Baeumler povezuje apolonijsko sa svojim shvaćanjem *herojskog* – principa reda koji oblikuje kaos.

Prepirka oko Bachofena sukob je dvaju tipova filozofije života u Njemačkoj 20-ih godina, gdje vitalistička misao uvelike nailazi na plodno tlo.⁵¹⁹ I Baeumler i Klages predstavnici su vitalizma na koji je presudno utjecao Nietzsche. U drugoj polovici 20-ih godina Baeumler se sve više posvećuje proučavanju Nietzscheove filozofije, o kojoj je raspravljao i u uvodu Bachofenovih sabranih djela. Baeumler izdaje komparativnu analizu Bachofena i Nietzschea 1929., a te godine postaje profesorom filozofije i pedagogije na Visokom učilištu u Dresdenu.

U to doba Baeumler se dugo dopisuje s još jednim ničancem, Ernstom Jüngerom. Jüngerovo ničansko romantiziranje rata očito služi kao izvor nadahnuća Baeumleru, koji se dotad već ozbiljno zadubio u Nietzscheovu filozofiju.⁵²⁰ Unatoč tomu, osobno ratno iskustvo ima važnu ulogu kod Baeumlera, što zorno pokazuju i dva sveučilišna predavanja koja je održao 1929. i 1930.

U tim predavanjima primjenjuje Bachofenom nadahnute ktonično-herojske motive na Prvi svjetski rat.⁵²¹ Baeumler uspoređuje pale njemačke vojnike – koji su herojski žrtvovali život za domovinu – s poginulim junacima iz grčkih tragedija. Njemački narod vezan je uz poginule na bojnopolju rasno određenim sudbinskim zajedništvom, govori Baeumler svojim studentima, i potiče ih da nastave veliku borbu vojnika palih na bojišnici. Odavanjem počasti herojima u carstvu mrtvih njemački će

narod ponovno zadobiti svoje ktonične instinkte, svoj germanski „polet“ i rasnu vitalnost.⁵²²

Baeumler smatra da je Prvi svjetski rat ili Veliki rat prekretnica u svjetskoj povijesti: ili će Njemačka propasti ili će započeti nova epoha u njezinoj povijesti. Taj rat bio je sukob dvaju temeljno različitih „životnih sustava“ ili dviju kultura. S jedne strane je „francusko-romanska“ kultura, kojom dominiraju žene, hedonistička je, materijalistička i „urbana“. S druge se nalazi „njemačko-germanska“ kultura, kojom dominiraju muškarci, herojska je i orijentirana na državu, posao i djelovanje.⁵²³

U sklopu svoga angažmana za takozvanu istinsku njemačku kulturu, Baeumler se 1929. pridružuje Rosenbergovu Borbenom savezu za njemačku kulturu – organizaciji koja je, iako formalno neovisna od NSDAP-a, zapravo nacistička. Ne može se sa sigurnošću odrediti u kojoj mjeri sam Baeumler u tom razdoblju prihvaća nacistička uvjerenja.⁵²⁴

U to je doba Baeumler uključen i u ponovno izdavanje svih Nietzscheovih djela i piše predgovor svakom od njih. Nadalje, zaslužan je i za objavljivanje dotad neobjavljenih Nietzscheovih dnevničkih zapisa, koje smatra nužnima za razumijevanje Nietzschea. Od svih njegovih djela, *Volju za moć* smatra najvažnijim i najpodrobnije ga proučava.

Upravo je na *Volji za moć* temeljena knjiga koju Baeumler piše 1931.: *Nietzsche, der Philosoph und der Politiker* (Nietzsche, filozof i političar). U toj knjizi Baeumler nastoji rekonstruirati Nietzscheov filozofski sustav iz njegova zamršenog i raznovrsnog stvaralaštva.

Temeljna obilježja Baeumlerove misli

Prema Baeumleru, Nietzscheova filozofija ima i pozitivnu i negativnu stranu, budući da taj filozof istodobno želi srušiti uvriježenu misaonu tradiciju i izgraditi novi oblik mišljenja.⁵²⁵ Koje to fenomene Nietzsche odbacuje?

Baeumler ističe Nietzscheovo odbacivanje različitih političkih, intelektualnih i religijskih fenomena. Nietzsche odbija prihvatiti gotovo sva obilježja Njemačke svoga doba, odnosno Drugog Carstva. Iskazuje isključivo prezir prema političkom krajobrazu Bismarckove ere. Osuđuje konzervatizam i građanski konvencionalni moral. Cjelokupni tradicionalni moral potječe, smatra Nietzsche, iz „robovske religije“ kršćanstva, koje nesmiljeno napada. Jedna od njegovih najvećih zamjerki kršćanstvu jest vjerovanje da su sve duše jednake pred Bogom.⁵²⁶

Univerzalistička predodžba o jednakoj vrijednosti svih ljudi izvorište je modernog ideala jednakosti. Taj ideal, prema Nietzscheu, stvara još

veću štetu putem političkih fenomena poput demokracije i socijalizma. Etički univerzalizam i egalitarizam povezani su i s prosvjetiteljskim racionalizmom i humanizmom te liberalizmom, pacifizmom i feminizmom, odnosno zagovaranjem jednakosti spolova – sve te fenomene Nietzsche ismijava.⁵²⁷

Svi navedeni stavovi i vrijednosti u Nietzscheovim očima znak su slabosti i degeneracije – sve to nespojivo je s onime što on zagovara. Nietzsche odbacuje sve tradicije; on blati sve ideale moderne europske civilizacije, i to s revolucionarnom bezobzirnošću. A što taj filozof – prema Baeumlerovu tumačenju – postavlja kao ideale? Koja je pozitivna dimenzija Nietzscheove filozofije?

Baeumler smatra da je prekretnica u Nietzscheovoj misli predodžba *volje za moć*.⁵²⁸ Nietzscheov filozofski „sustav“ sastoji se od *heraklitske* metafizike volje, a Baeumler Heraklita ističe kao najveći Nietzscheov izvor nadahnuća. U njegovoj heraklitskoj metafizici nema nekog čvrstog reda; stvarnost je u stalnom pokretu. Sve se giba i mijenja.⁵²⁹ Ratovanje među ljudima izraz je promjenjive stvarnosti svijeta. Baeumler, doduše, priznaje da je Nietzscheova predodžba rata među ljudima veoma individualistička, gotovo anarhistička. On svejedno tvrdi da je Nietzscheova perspektiva kolektivistička. Rat se vodi između kolektivnih veličina kao što su uvjerenja, nacije i rase – ta borba kolektiva pokretač je povijesti.⁵³⁰

Za Nietzschea, germansko-nordijska rasa jedinstven je narod srodan antičkim Grcima. Nietzsche kod Grka nalazi prvu pojavu osobina koje najviše cijeni, poput snage volje i samopotvrđivanja. Te su osobine zatim prenesene na germanska plemena. Germanske ratničke osobine oslabjele su pod tuđinskim, točnije rečeno rimskim utjecajem. Rimljani su donijeli birokraciju i trgovinu, hedonizam i materijalizam – beživotne, bezdušne fenomene u snažnom kontrastu sa svime što je autentično germansko.⁵³¹

Takvo je Nietzscheovo poimanje povijesti, barem prema Baeumleru. Degenerativna svojstva koja su došla do izražaja u antičkom Rimu usadila su se tijekom povijesti i postupno povezala s drugim fenomenima, poput kršćanskog „robovskog morala“, francuske „civilizacije“ (među ostalim u obliku prosvjetiteljskog racionalizma i individualizma), modernih političkih ideologija te židovskog duha. Na temelju svojih rasnih i herojskih ideala te žestoke kritike propadanja Bismarckove Njemačke, Nietzsche poziva na radikalni prevrat i regeneraciju germansko-nordijske rase. Nihilizam će se nadići uspostavom herojskih, životno potvrdnih vrijednosti. Baeumler smatra da se sada, u doba Weimarske Republike, Nietzscheovo proročanstvo može ispuniti: njemački će narod zavladata Europom.⁵³²

Blistavi mač: Waffen-SS u borbi

Socijaldarvinističko naglašavanje *borbe* – borbe za opstanak – ima istaknuto mjesto u ideologiji SS-a i nacizmu općenito. Činjenica da je Hitler odabrao naslov *Mein Kampf* (Moja borba) govori za sebe. „Borba“ je opetovan motiv njegovih govora, a vrlo često citira i Heraklitovu tvrdnju „Rat je otac svih stvari“⁸⁷³ – ta izreka sumira smisao Baeumlerova „herojskog realizma“. Vitalistička fascinacija ratom i nasiljem izražena je kod mnogih pripadnika „Crnih odreda“.

Opčinjenost SS-a ratom

Himmler je, kao što znamo, želio stvoriti novu ratničku kastu prema drevnom indoeuropskom uzoru. Himmler duboko žali što nije imao priliku boriti se u Prvome svjetskom ratu. Među Himmlerovim njemačkim vršnjacima koji dijele tu čežnju za ratom je i Reinhard Heydrich, drugi čovjek SS-a. U početnoj fazi rata Heydrich sudjeluje u brojnim zračnim bitkama. Svoj prezir prema smrti iskazuje ustrajanjem na vožnji u otvorenom, nečuvanom automobilu kao „čuvar Reicha“ u Češkoj i Moravskoj (*Böhmen und Mähren*). Heydrich očito želi „živjeti opasno“ i u Nietzscheovu duhu stalno riskirati život. Sudjelovanje u zračnim bitkama također je blisko ničeanskom pristupu: to je volja da se iskusi dinamičnost rata i oćuti opojno uzbuđenje koje borba donosi.⁸⁷⁴

I drugi SS-ovci s borbenim iskustvom iskazuju fascinaciju ratom kao fenomenom. Höss se ubraja u sudionike Prvoga svjetskog rata. U rat je otišao s 14 godina, pun očekivanja od vojničkog života, a kući se vratio

odlikovan Željeznim križem. Samo iskustvo rata doživljava kao nešto krajnje pozitivno. Još jedan akter iz Auschwitza kojim smo se bavili ima ratno iskustvo. Mengele u logor stiže 1943. nakon duljeg ratovanja na istočnom bojištu. Kao i Höss, odlikovan je Željeznim križem jer je spasio suborca iz gorućeg tenka. Kao logorski liječnik Mengele sebe doživljava kao „biološkog vojnika“; svoju novu zadaću vidi kao nastavak ratnih djelovanja. U istočnoj Europi Mengele je služio u Waffen-SS-u (Oružanom SS-u), vojnom krilu SS-a. Kakva su obilježja tog ogranka SS-a?

Oružani ogranak nacizma: povijesno zaleđe Waffen-SS-a

Povijest Waffen-SS-a seže do rane faze nacističkog pokreta.⁸⁷⁵ Kao što smo vidjeli, Hitler 1923. ustrojava vlastitu stražu. Ta straža, koja se u početku nazivala „stožerna straža“, a zatim „udarnička postrojba“, sudjelovala je u Pivničkom puču, ali za razliku od SA-a i NSDAP-a nije zbog toga bila zabranjena. Nakon obnove stranke 1925., Hitlerova „udarnička postrojba“ oživljena je pod imenom *Schutzstaffel* (SS).

Ta nova organizacija bila je formalno podložna SA-u, no po jednom važnom detalju razlikovala se od nekadašnje udarničke postrojbe: SS-ovci su prisegu vjernosti polagali Hitleru kao „vođi“. Imenovanjem Himmlera za „vođu SS-a“ 1929. ta organizacija počinje naglo jačati u smislu moći i broja pripadnika. Osnivanje Sigurnosne službe SD-a i preuzimanje kontrole nad državnom policijom (osim pruske) presudni su za razvoj SS-a. Dolaskom nacista na vlast, u povijesti te organizacije nastupa nova prekretnica.

U ožujku 1933. osniva se nova Hitlerova „stožerna straža“, kojoj on na nirnberškom skupu te jeseni daje ime SS-ova osobna straža „Adolf Hitler“ (*Leibstandarte-SS Adolf Hitler*). Ta paravojna SS-ova jedinica pod vodstvom Josefa (Sepp) Dietricha služi kao Hitlerova osobna tjelesna straža. Hitler, koji je dotad bio samo kancelar, sad je na raspolaganju imao malu privatnu vojsku. Leibstandarte bila je oružana sila potpuno neovisna o predsjedniku Hindenburgu, vrhovnom zapovjedniku vojske, koji je trebao imati kontrolu nad svim oružanim jedinicama. Tako počinje postupno ustrojavanje SS-ovih paravojnih jedinica izvan okvira redovne vojske.

Tijekom 1934. i 1935. nastaju još dvije SS-ove paravojne jedinice: *SS-Totenkopfverbände* (SS-ova divizija mrtvačke glave) i *SS-Verfügungstruppe* (SS-ova raspoloživa jedinica). Zapovjednik jedinice Totenkopfverbände bio je Theodor Eicke, upravitelj logora Dachau, a ta je postrojba obavljala stražarsku dužnost u koncentracijskim logorima. Verfügungstruppe, pod

zapovjedništvom umirovljenog generala Reichswehra Paula Haussera, zamišljena je kao militarizirana policijska postrojba izvan okvira redovne vojske.

Te militarizirane jedinice SS-a imale su presudnu ulogu u Noći dugih noževa; sam Eicke ustrijelio je Röhma u zatvoru. Posljedica toga bilo je učvršćivanje moći u rukama SS-a. Nakon te političke detronizacije SA-a, SS stječe organizacijsku neovisnost. Ta je organizacija odgovarala isključivo Führeru. Reichswehr – redovna vojska – također je pozdravila uklanjanje SA-a, kao napola vojne „udarničke postrojbe“ u kojoj su časnici vidjeli prijetnju posebnom statusu vojske. Zapovjedništvo obrambenih snaga s jednakom je nelagodom promatralo i militarizaciju SS-a.

SS je bio ovisan o Wehrmachtu radi stjecanja profesionalne vojne obuke. Zato se Himmler trudio umiriti sve skeptičniji vojni vrh. Uvjerio ih je da nema nikakve namjere stvoriti samostalnu vojnu silu. Kako je tvrdio, cilj mu je bio razviti „državni zaštitni odred“ (*Staatsschutzkorps*), vojno obučenu policiju koja bi štitila diktatorski sustav od unutarnjih neprijatelja. Premda je ta izjava bila svjesna manipulacija, u njoj je bilo i nešto istine.

Himmler je 1936. postao šefom golemog policijskog aparata sastavljenog od Orpa, Kripa, SD-a i Gestapa. SS cijeli taj aparat ubrzo iskorištava za slamanje svakog otpora nacističkom režimu u narodu. Poraz unutarnjih neprijatelja bio je glavni cilj Himmlerova SS-a. No on je imao još jedan, dugoročniji plan: poraz vanjskih neprijatelja. SS je zamišljen i za čisto vojne zadaće.

Antagonizam vojske i SS-a zbog militarizacije te organizacije dolazi do vrhunca potkraj 30-ih godina. „Führerovim dekretom“ iz 1938. Hitler javno obznanjuje da će SS, u slučaju novog rata, sudjelovati u borbenim operacijama. Tako je i bilo nakon izbivanja rata. Oružane jedinice SS-a prate redovnu vojsku, od koje primaju naredbe; vojska pak prima naredbe od Hitlera. Naziv „Waffen-SS“ prvi put se spominje 1939., a godinu poslije postaje službeno ime oružanog ogranka SS-a.

Borbeni poredak: ideološka indoktrinacija Waffen-SS-a

Od preuzimanja zapovijedanja SS-om, Himmler radi na ideološkom učvršćivanju te organizacije. Nacistički svjetonazor treba prožimati SS i od te organizacije stvoriti ideološku „avangardu“ – taj je izraz posebno prikladan jer potječe iz vojne terminologije. Kao prvo, tradicionalne vojne vrline vrlo su cijenjene u SS-u; od pripadnika se traži poslušnost,

- 531 Baeumler, *Nietzsche*: 92–94 (rimska degeneracija).
- 532 Baeumler, *Nietzsche*: 182.
- 533 Upotrijebio sam analizu Baeumlerova „herojskog realizma“ u Whyte, „The Uses“.
- 534 Baeumler, *Nietzsche*: 46–47.
- 535 Baeumler ističe Leibnizovu predodžbu svijeta sastavljenog od „monada“, tj. jedinica sile, kao važnu filozofsku preteču Nietzscheovu pojmu volje za moć (*Nietzsche*: 36); ta filozofsko-povijesna primjedba slaže se s mojim tumačenjem Herderova, Leibnizom inspirirana, pojma sile kao važnog utjecaja na vitalizam, koji zagovaraju Nietzsche i Baeumler.
- 536 Baeumler, *Nietzsche*: 15.
- 537 Vidjeti npr. Baeumler, *Nietzsche*: 60, 67.
- 538 Baeumler, *Nietzsche*: 64.
- 539 Baeumler, *Nietzsche*: 93.
- 540 Baeumler, *Nietzsche*: 61 (dinamički poredak)
- 541 Baeumler, *Nietzsche*: 69.
- 542 Baeumler, *Nietzsche*: 98.
- 543 Baeumler, *Nietzsche*: 94–97.
- 544 Baeumler, *Nietzsche*: 67. „Rat je otac svih stvari“ najčešće je citirana verzija te izjave.
- 545 Baeumler, *Nietzsche*: 67. Ovdje valja spomenuti pojam herojski entuzijizam, ktionično-opojan osjećaj herojstva, koji Baeumler upotrebljava kada govori o Bachofenovoj predodžbi instinkta.
- 546 Baeumler, *Nietzsche*: 26, 31.
- 547 Baeumler se otvoreno bori protiv tzv. kartezijskog subjektivizma. Filozof René Descartes u 17. stoljeću naglasak je stavio na spoznajni subjekt – formuliran čuvenom izjavom *cogito ergo sum* (mislim, dakle jesam). Baeumler odbacuje ideje o čovjekovom predrefleksivnom ili predracionalnom tjelesnom osjećaju (Baeumler, *Nietzsche*: 26). Taj predracionalni tjelesni osjećaj, koji prethodi svijesti i spoznaji, poklapa se s čovjekovim doživljajem pripadanja neracionalnom totalitetu života.
- 548 Baeumler, *Nietzsche*: 16–17. Slavljenje zemlje, instinkta i osjećaja moći možemo povezati s Baeumlerovom idejom čovjekova dodira s ktioničnim silama, nadahnutom Bachofenovom analizom starogrčkog kulta smrti. U tom kontekstu zanimljivo je primijetiti Baeumlerov osvrt na Nietzscheovo shvaćanje života kao „metafizičko-dionizijskog“, gotovo božanskog (*Nietzsche*: 35).
- 549 Za referiranje na Siegfrieda, vidjeti Baeumler, *Nietzsche*: 103, 105.
- 550 Baeumler, *Nietzsche*: 88 (primat države).
- 551 Baeumler citira *Volju za moć*: „Mi smo više negoli jedinka: mi smo čitav lanac, sa zadacima svih budućnosti toga lanca“ (*Nietzsche*: 179).
- 552 Baeumler, *Nietzsche*: 91–92.
- 553 Za presudan naglasak na rat, vidjeti npr. Baeumler, *Nietzsche*: 90–91, 170–173.
- 554 Baeumler, *Nietzsche*: 171.
- 555 Baeumler, *Nietzsche*: 166, 171–172.
- 556 Baeumler, *Nietzsche*: 182.
- 557 Baeumler, *Nietzsche*: 183.
- 558 Baeumler, *Nietzsche*: 177.
- 559 Vidjeti Roger Griffin, „Identification and Integration: Conflicting Aspects of the Human Need for Self-transcendence within Ideological Communities“. U: *Journal for the Study of European Ideas*, sv. 18, br. 1 (ožujak 1993): 8. Nacizam je primjer onoga što Griffina naziva „identifikatorna“ (*identificatory*) ideologija (*Modernism*: 6).
- 560 Prikaz političkih uvjeta weimarske ere i puta nacističke stranke do osvajanja vlasti vidjeti u Evans, *The Coming*: 232–461, i u Stanley Payne, *A History of Fascism 1914–1945*, London: Routledge 1995: 164–173.
- 561 Usp. Payne, *A History*: 161–164; J. P. Stern, *Hitler: The Führer and the People*, Berkeley: University of California Press 1975: 98–103. Kad upotrebljavam pojmove „neliberalan“

- ili „autoritaran“, to ne treba shvatiti kao nekakvo normativno izražavanje – riječ je o pokušaju klasificiranja određenih stavova i vrijednosti s liberalnom demokracijom kao analitičkim mjerilom; sam princip liberalne demokracije upotrebljavam isključivo s ciljem usporedbe, jer ga smatram najkonkretnijim i najkorisnijim polazištem precizne kategorizacije različitih ideologija.
- 562 Prikaz dolaska nacista na vlast temelji se na Payne, *A History*: 164–176.
- 563 Wolfgang Hardtwig, „Political Religion in Modern Germany: Reflections on Nationalism, Socialism and National Socialism“. U: *Bulletin of the German Historical Institute Washington, D.C.*, br. 28 (2001): 5–7, 9–10. Hardtwig opaža da je u doba Weimarske Republike granica između politike i religije bila tanka (pogotovo unutar protestantskog nacionalizma) te da je religijsko-politički jezik toga doba militariziran, na što upućuje česta upotreba riječi „borba“ i „sudba“ („Political Religion“: 5, 6).
- 564 U pogledu organizacije Deutsche Christen i razvoja sukoba između tog kršćanskog lobija i tradicionalnije orijentiranih protestanata, pozivam se na Richard J. Evans, *The Third Reich in Power*, London: Penguin 2005: 223.
- 565 Hitler ima dvojak stav prema svojem „stranačkom ideologu“. Smatra da Rosenberg previše ideološki teoretizira, a premalo taktički promišlja u svojim izjavama (kao u slučaju otvorene netrpeljivosti prema katolicima). K tomu, Hitler navodi da je pročitao tek djelić Rosenbergova središnjeg djela, jer ga smatra nečitkim. Svejedno, Hitler Rosenbergu dodjeljuje središnju ideološku funkciju u nacističkoj državi. Teško je sa sigurnošću odrediti kako Hitler zapravo ocjenjuje Rosenbergovo tumačenje nacističkog pogleda na svijet. Vidjeti razmatranja u Varshizsky, „Alfred Rosenberg“: 311–312.
- 566 Ideal obrazovanja institucionaliziran je osnivanjem novog Sveučilišta u Berlinu 1810. Taj ideal posebno je zagovarao Wilhelm von Humboldt, utemeljitelj tog novog sveučilišta i pruski ministar obrazovanja. Humboldt je, kao što smo rekli, bio vodeći predstavnik tzv. neohumanizma, koji stavlja presudan naglasak na trajan razvoj čovjeka i sve veću samospoznaju. Humboldtov individualistički pogled na obrazovanje kosi se s Fichteovim kolektivističkim obrazovnim idealom, kakav predstavlja u *Govorima njemačkoj naciji* (paradoksalno je to što je Fichte bio izabran za prvog rektora Berlinskog sveučilišta). Humboldt je bio pobornik liberalne tradicije u politici i zagovarao jasno razgraničenje države i slobode pojedinca, što je u opreci s Fichteovim organsko-autoritarnim nacionalizmom. Ta neohumanistička škola misli je, kao i emancipacija Židova oko 1850., primjer liberalnijih, prosvjetiteljski orijentiranih ideala u njemačkoj kulturi 19. stoljeća.
- 567 Thomas Mann primjer je takvog nežidovskog pisca. Uz iznimku Manna i nekolicine drugih, uglavnom židovski pisci, umjetnici, znanstvenici i mislioci – ta heterogena skupina koja se neprecizno može nazvati „intelektualcima“ – emigriraju iz Njemačke nakon dolaska nacista na vlast. Primjer tih židovskih emigranata je istaknuti filozof Ernst Cassirer. Kao novokantovac, Cassirer polazi od antimetafizičke skepse i snažno se buni protiv širenja iracionalizma u njemačkom mislilaštvu. U 1920-im godinama upušta se u duel s mlađim, sve utjecajnijim filozofom Martinom Heideggerom, koji, za razliku od starijeg kolege, promiče antiracionalnu i antihumanističku misao temeljenu na čovjekovoj „organskoj“ povezanosti sa svijetom oko sebe; ta rasprava ilustracija je velikih ideoloških i filozofskih podjela u doba Weimarske Republike (vidjeti Skidelsky, *Ernst Cassirer*: 195–219). Heidegger izrasta u veoma priznatog mislioca, a mnogi ostaju iznenađeni i zgranuti kad se 1933. učlanjuje u NSDAP i javno hvali nacističku revoluciju (vidjeti Bambach, *Heidegger's Roots*: 22–25). Charles Bambach jedan je od povjesničara filozofije koji argumentira da postoji logička veza između Heideggerove prednacističke filozofije i njegova učlanjenja u stranku. Valja primijetiti da Bambach stavlja naglasak na *völkisch* pojam *Bodenständigkeit* u Heideggerovoj filozofiji, što objašnjava time da je je Heidegger u mladosti bio pripadnik pokreta Wandervogel (*Heidegger's Roots*: 42–43).

- 568 Citirano u Gilje, „Filosofi“: 176.
- 569 Usp. Gesine Gerhard, „Breeding Pigs and Breeding Humans“. U: Franz-Josef Brüggemeier, Marc Cioc & Thomas Zeller (ur.), *How Green Were the Nazis? Nature, Environment and Nation in the Third Reich*. Athens, OH: Ohio University Press 2005: 134–136.
- 570 Vidjeti James R. Weingartner, „The SS Race and Settlement Main Office: Towards An Orden of Blood and Soil“. U: *Historian*, sv. 34, br. 1 (studeni 1971): 70–71.
- 571 Citirano u Evans, *The Third Reich in Power*: 124, 125.
- 572 Citirano u Stephen Brockmann, *Nuremberg: The Imaginary Capital*, New York: Camden Books 2006: 159.
- 573 Kao što smo vidjeli kod Hitlera, Rosenberga i Baeumlera, pojam volje (u smislu „rasne volje“) ima središnje mjesto u nacističkoj ideologiji. Volja ima ključno mjesto i u nacističkoj propagandi. Sveopća voluntaristička dimenzija nacizma duboko je ukorijenjena u njemačkoj kulturi, stoga sam nastojao povući poveznicu od filozofije života preko Nietzschea do Schopenhauera i romantizma. I drugi misaoni pravci išli su u tom smjeru. Za važan izvor nadahnuća, općeprihvaćenu etiku volje psihologa Wilhelma Wundta, razvijenu krajem 19. i početkom 20. stoljeća, vidjeti Angela Astoria Kurtz, „God, not Caesar: Revisiting National Socialism as ‘political religion’“. U: *History of European Ideas*, sv. 35, br. 2 (2009), str. 236–252 (posebice 240–245); za širenje voluntarizma Njemačkom, poglavito u nacističkoj eri, vidjeti Kurtz, „God“: 245–252. Kao što ističe Kurtz, voluntarizam se u nacističkoj ideologiji sjedinjuje s kolektivizmom (što nas vraća na Wundtovu etiku).
- 574 Odnos Speera i Hitlera dobro ilustrira Führerovu moć privlačenja. Speer prvi govori Hitleru da je nakon govora ostao očaran njime kao vođom i da mu se u potpunosti podređuje. Vidjeti Robert Jay Lifton, *The Nazi Doctors: Medical Killing and the Psychology of Genocide*, New York: Basic Books 1986: 474–475. (Hrvatsko izdanje: Robert Jay Lifton. *Liječnici nacisti: medicinsko ubijanje i psihologija genocida*. Prev. Srđan Dvornik i Hana Dvornik. TIM press. Zagreb 2015.) Psihijatar Lifton gradi analizu na temelju razgovora sa Speerom. Možemo nadodati da Speer i Hitler dijele istu veliku viziju – viziju arhitektonske preobrazbe svijeta.
- 575 Nacističko oduševljenje monumentalnom arhitekturom može se shvatiti kao izraz čežnje za sublimnim, jednim od središnjih pojmova estetike kad je riječ o nečemu veličanstvenom, što ulijeva strahopoštovanje kod onoga koji doživljava umjetničko djelo. To sublimno lako prelazi u sakralno, a čisto estetsko u religijsko; više o tome vidjeti u Rudolf Otto, *The Idea of the Holy*, Oxford: Oxford University Press 1958 [1917] 67–68. Upravo to estetsko-religijsko obilježava nirnberške skupove. Speerova „katedrala svjetlosti“ podsjeća na gotičku katedralu, a okolna srednjovjekovna arhitektura u Nürnbergu gotičkog je stila. Upravo se gotika – nastala kao izraz kršćanske vjere u kasnom srednjem vijeku – može smatrati „najsakralnijim“ zapadnjačkim umjetničkim pravcem (Otto, *The Idea*: 67–68).
- 576 Vidjeti Yvonne Karow, *Deutsches Opfer. Kultische Selbstausslöschung auf den Parteitag der NSDAP*, Berlin: Akademie Verlag 1997: 73–80; Hitler ima središnju ulogu u osmišljavanju masovnih skupova, također i u pogledu arhitektonskog oblikovanja (Karow, *Deutsches Opfer*: 73).
- 577 Karow, *Deutsches Opfer*: 181–187.
- 578 Hitler govori: „Svi vi ne možete vidjeti mene i ja ne mogu vidjeti sve vas. Ali ja osjećam vas i vi osjećate mene! Mi smo sada jedno.“ (*Nicht jeder von euch sieht mich, und nicht jeden von euch sehe ich. Aber ich fühle euch, und ihr fühlt mich! Wir sind jetzt eins*) (citirano u Richard Faber, „Wir sind Eines.“ Über politisch-religiöse Ganzheitsvorstellungen europäischer Faschisten. Würzburg: Königshausen & Neumann 2005: 108). Istom prigodom Hitler govori pristašama da „njihova srca kucaju kao jedno“ (*ihr Herz hat nur einen Schlag*); citirano (u kurzivu) u Faber, „Wir sind Eines.“: 108.